

ФОТИХА ТҶҲИ: АНЪАНАВИЙЛИК ВА ЗАМОНАВИЙЛИК (БУХОРО ВОҲАСИ МИСОЛИДА)

Шамсиева Зилола Аскарровна,

Термиз давлат университети этнография, этнология ва
антропология ихтисослиги таянч докторанти

Аннотация: Мақолада Бухоро воҳаси никоҳ тўйи тизимидан ўрин олган “Фотиҳа тўйи” маросими тарихий-этнографик нуқтаи назардан таҳлил қилинган. Хусусан, ушбу маросимнинг анъанавий ва замонавий кўринишлари дала тадқиқотлари маълумотлари асосида ёритилган.

Калит сўз ва иборалар: фотиҳа, келин, куёв, “тўққиз тўй”, “қиз тўйи” (тож. “духтар тўйи”), “рахтурди” (тож. “рахтзанон”), “соҳиби тўй”, мухаммасхонлик.

Аннотация: В статье с историко-этнографической точки зрения анализируется обряд «Фотиҳа туй», происходивший в свадебной системе Бухарского оазиса. В частности, на основе данных полевых исследований выделены традиционные и современные аспекты этого обряда.

Ключевые слова и фразы: фетиҳа, невеста, жених, «девятая свадьба», «девчачья свадьба» (тадж. «духтар туйи»), «рахтурди» (тадж. «рахтзанон»), «саҳиби туй», мухаммасхон.

Abstract: In the article, the "Fotiha tuy" ceremony, which take place in the Bukhara oasis wedding system, is analyzed from a historical-ethnographic point of view. In particular, the traditional and modern aspects of this ceremony are highlighted based on field research data.

Key words and phrases: fetiha (“fotiha”), bride, groom, “tukkiz tuy” (“nine wedding”), “duxtartuyi” (“girl's wedding”), “rakhturdi” (taj. “rakhtzanon”), “sahibi toy”, mukhammaskhon.

Никоҳ тўйи маросимлари халқ турмушининг, маънавий маданиятимизнинг қўпгина жиҳатларини ўзида мужассам этади ва унда миллатнинг ўтмиши, ижтимоий-иқтисодий ҳаёти, маданий ва маънавий қиёфаси намоён бўлади. Бухоро

воҳаси никоҳ тўйи маросимлари тизимида “фотиҳа тўйи” алоҳида аҳамиятга эга. Воҳадаги ушбу маросимнинг ўтказилиш тартиби, турли расм-русумларнинг генезиси билан боғлиқ махсус тадқиқотлар ўтказилмаган.

“Фотиҳа” сўзи арабча “очиш”, “очишлиш”, “бошланиш”, “ибтидо”, “муқаддима” деган маъноларни англатади. [1;361] Қуръони Карим таркибидаги биринчи сура ҳам “Фотиҳа” деб аталади ва бу сура Қуръонни “бошлаб берувчи”, “очувчи” сура саналади. “Фотиҳа тўйи” маросимининг айнан шундай аталаши учун маълум сабаблар мавжуд. Биринчидан, ушбу маросим никоҳ тўйини бошлаб беради. Иккинчидан, маросим охирида кексалар келин-куёв ҳаққига “Фотиҳа” сураси ўқиб, уларга бахтли ҳаёт тилаб, дуо қилишади.

Республикамизнинг турли ҳудудларида фотиҳа тўйи ҳар хил номланади. Жумладан, Қашқадарё вилоятининг Яққабўғ туманида ушбу маросим “кичик тўй”, Деҳқонобод туманида “ялоққизартирар”, Қамаш туманида “жалаққизартирар тўй”, Китоб туманида “тўққиз тўй” юритилган.[2;50-51] Хоразм воҳаси никоҳ тўйи тизимида эса маросим “патир тўй”, “потия тўй” каби атамалар билан аталади.[3;35] Бухоро воҳаси ўзбек ва тожикларида “қиз тўйи”[4;100], тожиклари орасида эса “тўйи духтар” (ўзб. “қиз тўйи”) деб аталади.[5] Фотиҳа тўйи атамаси ўрнида дала тадқиқотлари жараёнида 1930-1940-йилларда “қиз тўйи” (тож. “духтар тўйи”) атамаси ишлатилганлиги аниқланди. Бундан ташқари, Бухоро шаҳрида олиб борилган дала тадқиқотларидан шу нарса аниқландики, фотиҳа тўйи қиз уйида ўтказилганлиги ва қизнинг отаси халққа ош берганлиги учун айрим ахборотчилар

“фотиҳа тўйи” билан бирга “падар оши” атамаси ҳам қўллашди.[6] Бугунги кунда эса, “фотиҳа тўйи” учун махсус тўйхоналар-ресторанлар танланиб, дабдабали тарзда ўтказилмоқда.[7]

Воҳанинг Пешкў, Шофиркон, Жондор, Ёйдувон туманлари қишлоқларидан йиғилган маълумотларга қараганда, фотиҳа тўйи билан никоҳ тўйи орасидаги муддат хонадонларда турлича белгиланган, яъни айрим хонадонларда фотиҳа тўйидан сўнг 1-2 йил ўтгандан кейингина катта тўй белгиланса, баъзи оилаларда эса бу тўйлар орасидаги муддатни чўзмаганлар.[8]

Воҳада фотиҳа тўйини ўтказиш учун бир қанча расм-русумлар бажарилган. Аниқроғи, фотиҳа тўйи кунда, аввало, “рахтурди” (тож.“рахтзанон”) кичик маросими ўтказилади, сўнгра меҳмонлар фотиҳа тўйи дастурхонига йиғилишади. 1970-1980-йиллардаги фотиҳа тўйларининг гувоҳи бўлган ахборотчиларнинг маълумотига кўра, “рахтзанон” маросимидан сўнг, қиз хонадонидида меҳмонларга чучвара ёки угра дастурхонга тортилган. Бундай таомларнинг халққа улашилишида ҳам рамзий маъно бор, яъни чучвара воҳа аҳолиси фикрига кўра серфарзандлилик рамзи бўлса, угра чексиз бахт, узун ва фаровон ҳаёт йўли рамзи саналган.[9]

Одатда, XX асрда тўй харажатларини кўпинча Бухоро шаҳрида “фотиҳа тўйи”да қизнинг отаси ўз зиммасига олган. Бугунги кунда эса, фотиҳа тўйи харажатлар келин ёки куёв хонадони томонидан қопланади. Айрим ҳолларда “фотиҳа тўйи” дастурхони учун барча маҳсулотлар куёв томонидан келтирилади, фақатгина келин томон қариндошлар дастурхон тузаш учун масъул бўлади. Айрим ҳолларда эса ушбу харажатлар тўлиқ қизнинг отаси ўз зиммасига олади.[10]

Бугунги кунда фотиҳа тўйлари воҳада дабдабали тарзда ўтказилаётганлиги замонавий тўйларнинг муҳим белгисидир. Хусусан, фотиҳа тўйи ресторанларда ўтказиётганлиги, тўйда махсус созандалар гуруҳи хизмат қилиши, ҳаттоки, дастурхон тузаш учун махсус “кейтеринг” (инглиз

тилидан “catering” - “хизмат кўрсатиш”[11]) лардан ҳам фойдаланиш-фотиҳа тўйларидаги яққол кўзга ташланадиган ўзгаришлар жараёнидир.

Фотиҳа тўйлари, асосан, аёллар маросими бўлганлиги учун уларда XX асрдан бошлаб аёл созандаларни чақириш урфга айланган. Айниқса, яҳудий миллатига мансуб аёл созандалар таклиф қилинган. Масалан, 1950-йилларда фақат аёллар иштирок этадиган (тож.“занона”) тўй маъракаларига Тухфахон [12;42-43], Олияхон каби машҳур созандаларни чақириш одатга айланган.[13] Ушбу созандалар даврадаги пул қистириш (тож.“часпон кардан”) учун чиққан ҳар бир аёлга атаб мухаммаслар ўқиган.[14] Бугунги кунда ҳам ушбу анъаналарга амал қилаётган хонадонлар талайгина. Хусусан, бугунги кунда Розияхон, Гулчеҳрахон, Саодатхон кабилар фотиҳа тўйларини ўтказишда яхши ном чиқаришган.[15]

Аёл созандалар қўлларида занг, қайроқ билан доирадастлар жўрлигида даврадаги ҳар бир аёлга атаб куйидагича мухаммасларни куйлашади:

Аз дар ки даройи, дари дарвоза тасаддуқ,

Дар ҳавли даройи гул-у гулзор тасаддуқ.

Дар хона даройи, бузу бузғола тасаддуқ,
Дар жанггоҳ даройи, мани бечора тасаддуқ.[16]

Таржимаси:

Кирсанг эшигимдан, сенга эшигим тасаддуқ,

Ҳовлимга кирсанг боғ-у гулзорим тасаддуқ,

Сенга молим, борим, давлатим тасаддуқ,

Даргоҳимга кирсанг, ўзим санга тасаддуқ.[17]

Ёки:

*Аз дар ки даройи, ман нигоҳи ту кунам,
Андеша ба чашмони сиёҳи ту кунам,
Як мол надорамки закоти ту кунам,
Як жони азиз дораму қурбонат кунам[18].*

Таржима:

*Эшигимдан кирсанг, сенга бир боқайин,
Қаро кўзларингдан андиша қилайин,
Бир молим ёққи, закотингни берсам,*

*Жони азизимни сенга қурбон
этайин.[19]*

Бухоро воҳаси фотиҳа тўйи маросимидаги мухаммасхонлик хусусида олима Г.Я.Шербекова ўзининг диссертациясида мухаммас айтишувида ҳар ким қатнаша олмаслигини, унда, асосан, сўзга чечан, шоиртабиат, бадихағўй аёллар иштирок этишларини, мухаммаслар, одатда, никоҳ тўйининг “фотиҳа тўйи” узвида ижро қилинишини айтиб ўтган. Шунингдек, Г.Я.Шербекова Бухорода ном қозонган мухаммасхонлар ҳам яшаб ўтган ва улар тўйларга махсус чақирилганлигини, фотиҳа тўйи даврасида улар тўй соҳибларини (тож. “соҳиби тўй”) кутлаб, эл орасида таъриф-тавсиф қилишганини, улар ўйинга тушиб, бошқаларни ҳам ўйинга таклиф қилиб, қўшиқлар айтиб, тўйнинг қизиқарли, жонли ва файзли, ёдда қоладиган бўлиб ўтишида хизмат кўрсатишганини таъкидлайди.[20;24]

Бухоро воҳаси анъанавий фотиҳа тўйларида келин даврага чиқмаган, яъни қизнинг юзи никоҳ тўйигача ҳеч кимга кўрсатилмаган. Бугунги кунда эса, келинлар фотиҳа тўйида яқин аёл қариндоши(холаси, аммаси, опаси) етакчилигида, айрим ҳолларда куёв ҳамроҳлигида даврага олиб чиқилади. Кўпчилик куёвлар фотиҳа тўйида дастурхон атрофида ўтиришса ҳам, бироқ келин билан бирга саҳнага чиқишмайди. Сабаби, воҳада фотиҳа тўйи аёллар маросими саналади ва куёвнинг келин

билан бирга аёллар даврасига чиқиши йигитлик ғурурига, ор-номусига тўғри келмайди деб тушунилади. Бундан ташқари, келинларнинг фотиҳа тўйларида камида 3-4 марта ўз либосини алмаштириб, кўз-кўз қилиши одат тусига кирган.[21]

Фотиҳа тўйи маросимида иштирок этувчи аёллар асосан, ўзбекона миллий кийимларни кийишади. Аёллар айнан фотиҳа тўйларида қадимий тақинчоқларни (асосан, “шибирма” халқалар) тақишни хуш кўришади. Бухоро воҳасидаги фотиҳа тўйларида алоҳида рақс ғуруҳлари таклиф қилиш урфга айланган. Ушбу тўй маросими махсус видеокомпанияларнинг операторлари томонидан тасвирга олинади ва дискларда муҳрланади.[22]

Хулоса қилиб айтганда, Бухоро воҳаси никоҳ тўйи тизимида фотиҳа тўйи асосий маросимлардан бири саналади. Фотиҳа тўйи – воҳа аёлларининг ният қилиб кутадиган маросимларидан биридир. Маросим ўзбек халқининг меҳмондўстлигини, бир-бирига дўстона, аҳил муносабатини кўрсатибгина қолмай, қариндош-уруғ, ёр-у биродарлар орасидаги муносабатларнинг мустаҳкамланиши учун муҳим омил бўлиб хизмат қилади. Ушбу маросимни ташкил этишда кузатилган ва юқорида қайд этилган анъана ва урф-одатлардаги ўзгаришлар трансформациялашув жараёни жадал суръатларда рўй берганидан далолат беради.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80 000 ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. // А. Мадвалиев таҳрири остида. -Тошкент. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2006-2008.
2. Тошева Г. Қашқадарё воҳаси никоҳ тўйи маросимлари. -“Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси” нашриёти. -Т.
3. Маткаримова Н. Хоразм воҳаси ўзбекларининг никоҳ тўйи маросимлари (XX аср ва мустақиллик даври). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)....дис.-Нукус.2020.
4. Қурбонова М.Б. Бухоро воҳаси ўзбек ва тожикларининг анъанавий таомлари (XIX аср охири XX аср бошлари). Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс.-Тошкент: 1994.
5. Дала маълумотлари. Бухоро вилояти Когон, Шофиркон, тумнлари.2023-йил.
6. Дала маълумоти. Бухоро тумани, Фошун МФЙ. 2022-йил.

7. Дала маълумотлари. Бухоро шаҳри Афшормаҳалла МФЙ, Бухоро тумани Кунжиқалъа МФЙ. 2023-йил апрел, май.
8. Дала маълумоти. Бухоро, Когон туманлари. 2022-йил.
9. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Файзулла Хўжаев МФЙ. 2022-йил.
10. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Роза Хамроев МФЙ. 2022-йил. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
11. Таджикова З. Тухфахон-подарок Бухары. /The Bukharian times.-2011, 11-17-февраль. N470.
12. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Тағбандбофон маҳалласи. 2023-йил.
13. Дала маълумоти. Ёғдувон тумани, Ташкарон МФЙ. 2022-йил.
14. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Турки Жанди МФЙ. 2022-2023-йил.
15. Бухоро шаҳри Тағбандбофон гузарида истиқомат қилувчи 1936-йилда туғилган Шамсиева Бахшандадан ёзиб олинган. 2019-йил июнь.
16. Дилором Жўраева таржимаси.
17. Бухоро шаҳри Тағбандбофон гузарида истиқомат қилувчи 1936-йилда туғилган Шамсиева Бахшандадан ёзиб олинган. 2019-йил июнь.
18. Дилором Жўраева таржимаси.
19. Бухоро шаҳри Тағбандбофон гузарида истиқомат қилувчи 1936-йилда туғилган Шамсиева Бахшандадан ёзиб олинган. 2019-йил июнь.
20. Шербекова Г.Я. Бухоро никоҳ тўйи фольклорининг локал хусусиятлари, жанрий таркиби ва бадиияти Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. Тошкент – 2022.
21. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Шофиркон, Жондор тумани. 2022-йил.
22. Дала маълумоти. Бухоро шаҳри, Ёғдувон, Жондор, Вобкент туманлари. 2023-йил август-сентябрь ойлари.

ETNOGRAF B.X.KARMISHEVANING O'RTA OSIYO ETNIK TARIXINI O'RGANISHDAGI HISSASI

To'rayev Sherzod Gulboy o'g'li
Termiz davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada boshqird etnograf olimasi Bilqiz Khalilovna Karmishevaning hayot yo'li va ilmiy faoliyati keng miqyosda yoritib berilgan. Shuningdek, olima tomonidan O'rta Osiyo jumladan, Surxondaryo etnik tarixini o'rganish borasida olib borilgan ulkan ilmiy ishlari va ular asosano'ziga xos uslubda etnik guruhlarining madaniyati va etnik xususiyatlaridan kelib chiqib amalga oshirilganligi bilan harakterlanishi ko'rsatilgan. Tadqiqotchining hayot va ilm yo'li yetuk olimlar tomonidan berilgan ta'riflar vositasida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, laqaylar, etnik tarix, ko'chmanchi, toponimika, etnografiya.

Аннотация: В статье широко освещены жизненный путь и научная

деятельность башкирского этнографа Билкиз Халиловны Кармишевой. Также показано, что великие научные работы, проведенные ученым по изучению этнической истории Средней Азии, в том числе Сурхандарьи, проводились уникальным образом с учетом культурно-этнических особенностей этносов. Образ жизни и науки исследователя раскрывается через определения, данные зрелыми учёными.

Ключевые слова: Средняя Азия, холуи, этническая история, кочевник, топонимика, этнография.

Abstract: The life path and scientific activity of the Bashkir ethnographer Bilqiz Khalilovna Karmisheva are widely covered in